

Razvitak potrošnih i proizvodnih odnosa u našim seljačkim obiteljima od 1965-1970. god.

Prof. dr Stanko Pintarić

UVOD

Zbog zaostajanja poljoprivrede za općim napretkom u ostalom narodnom gospodarstvu do 1964. godine,¹ bilo je potrebno poduzeti niz ekonomskih, socijalnih i političkih mjera kako bi se to zaostajanje otklonilo. Izlaz se tražio u novom sistemu mjera 1965. godine, koje su prozване privredna reforma, a temelje se na preporukama VIII kongresa SKJ. To je bio naš pokušaj da se učini korak dalje u napretku što ga zahtijeva odgovarajući stupanj naše privredne razvijenosti. Reformom u poljoprivredi objavljen je i novi odnos cijena.² Tako su u odnosu na 1964. godinu u prosjeku povećane cijene poljoprivrednih proizvoda za oko 35% (kod žitarica je povećanje bilo 30%, kod industrijskog bilja 28%, kod povrća i voća 20%, kod stoke 34%, peradi i jaja 15%, a mlijeka i mliječnih proizvoda 60%). Povećanjem cijena poljoprivrednih proizvoda željelo se — po riječima Kraighera³ — ubrzati procese intenzivnijeg gospodarenja u nas, da bi se naše cjelokupno gospodarstvo šire uključilo u svjetsko tržište. S novopostavljenim paritetima odnosa cijena poljoprivrednih proizvoda išlo se za poboljšanjem i materijalno položaja seljaka. Mjere koje su tada poduzete u sferi poljoprivrede, u konkretnim su pitanjima izgledale optimalne i imale trajnije značenje. Tako je s promjenom cijena poljoprivreda putem preraspodjele dobila⁴ oko 200 milijardi dinara više, dok je s druge strane reformom jedno vrijeme bio zadržan

¹ Džeba, K. — Beslač, M.: *Privredna reforma*, Zagreb, Stvarnost, 1965, str. 66.

Ilustracije radi dat ćemo nekoliko podataka ovoga zaostajanja. Do 1945. godine u poljoprivredi je bilo nisko korištenje osnovnih i obrtnih sredstava (svega 1,183.0 milijardi dinara prema 9,629.9 milijardi dinara u čitavoj privredi); nadalje bila je mala akumulativnost (66,0 milijardi dinara u poljoprivredi prema 985.8 milijardi u cijeloj privredi), te niska stopa rentabilneta (5,6 u poljoprivredi prema 10,2 u čitavom gospodarstvu). Osim toga pojavile su se i velike tegobe u snabdijevanju industrije sirovinama poljoprivrednog porijekla. Pojavili su se znaci neorganiziranosti poljoprivrednog tržišta, a u poljoprivrednoj je proizvodnji prevladavao sitnovlasnički poljoprivrednik s niskom produktivnosti rada.

² Džeba, K. — Beslač, M.: *op. cit.*, str. 13.

³ Krajger, B.: *O reformi*, Celje, Komunist, 1937, str. 57 i 63 in fine.

⁴ Krajger, B.: *op. cit.*, str. 68—69.

sistem garantiranih cijena za osnovne poljoprivredne proizvode. Minimalne otkupne cijene bile su propisane i za industrijske kulture. Nadalje, u poljoprivredi i dalje je ostavljen regres za umjetna gnojiva. U načelu reformom se željelo postići slobodno formiranje cijena prema tržišnim pogodbama, zbog izvoza ovih proizvoda na strana tržišta, ali od sada po jedinstvenom valutnom tečaju. Tako je u modelu privredne reforme slobodno formiranje cijena postalo i regulator i korektor odnosa među njezinim proizvođačima.

Na osnovi općih smjernica iskazanih u privrednoj reformi, kao i pravila koja bi se mogla odnositi i na poboljšanje stanja u poljoprivredi, mogli bismo konstatirati da je temeljni problem privredne reforme⁵ bilo pitanje kako trajno povećati efikasnost našeg privređivanja. Time bi se omogućilo trajno i efikasno uključivanje naše zemlje u međunarodnu podjelu rada i u međunarodni privredni razvoj. Ovo je pitanje još interesatnije ako ga uputimo individualnim seljačkim proizvođačima. Što bi društvo moralo pružiti individualnim proizvođačima da bi bili efikasniji i stabilniji u proizvodnji?

Sa žalošću moramo konstatirati da je malo direktnih navoda u mjerama privredne reforme koje se neposredno odnose na individualna seoska obiteljska gospodarstva. Malo je monografskih studija koje obrađuju njihovo ekonomsko ponašanje u ranijem a i ovom razdoblju. A riječ je o veoma snažnom bloku koji tvori blizu 2.6 milijuna individualnih poljoprivrednih gospodarstava, s preko 5,2 milijuna aktivnih članova koji žive na ovim gospodarstvima i stvaraju društveni proizvod od 21,734,3 milijuna dinara godišnje. Ova gospodarstva isporučuju na tržište proizvode čija vrijednost prelazi iznos od 9.413 milijuna dinara. Osim toga oni posjeduju 39.016 traktora, obrađuju 8,6 milijuna ha obradive površine, dobivaju 3,6 milijuna tona pšenice godišnje i 6,1 milijuna tona kukuruza. Konačno na ovim je posjedima organizirano i oko milijun kooperanata sa socijalističkim sektorom. Sve to predstavlja ogroman privredni potencijal.

Osam je godina prošlo od uvođenja privredne reforme. No da li je privredna reforma odškrinula vrata novim procesima kojima se širi djelovanje ekonomskih zakonitosti i pospješuje mehanizam tržišta i na seljačkim gospodarstvima? Da li je ona potakla njihovu produktivnost rada i kako; da li je seljačka gospodarstva oslobodila privredne i administrativne stege te pretjeranog reguliranja i preraspodjele dohotka?

U ovoj bismo raspravi željeli osvijetliti bar početno razdoblje iz života i rada seljaka u toku provođenja modela privredne reforme.

U centru pažnje nam je nekoliko tipova seljačkih obitelji. Od više mogućih aspekata njihova promatranja, odabrali smo svega dva: jednom ispitujeemo *što se događa u obiteljima kada su u ulozi jedinica potrošnje*, a drugi put ispitujeemo *zbivanja u istim obiteljima kada su u ulozi jedinica proizvodnje*. *Kako se te dvije funkcije u obiteljima odnose međusobno i što nam ovi odnosi pokazuju*, treći je i zaključni dio ove studije.

Naša smo istraživanja zaključili s godinom 1970, kao zadnjom godinom raspoloživih podataka. U teorijskom dijelu obilno smo crpili materijale s međunarodnog kongresa o obitelji u evoluciji poljoprivrede.⁶

⁵ Gorupić, G.: »Aktuelni problemi privredne i društvene reforme«, *Tvornički list OKI*, Zagreb 1967, str. 7 (spec. prilog).

⁶ »La famille dans l'évolution de l'agriculture«, *Cahiers du CENECA*, Paris, 1968, No. spécial (Sva citiranja stranih autora odnose se na ovo vrelo.)

I. SELJAČKO KUĆANSTVO KAO JEDINICA POTROŠNJE

U svakoj se seljačkoj obitelji stvaraju, kupuju i troše dobra i usluge. Seljačke obitelji vrše razmjenu i raspodjelu svojih proizvoda. No u njima se isto tako rađa, ženi i umire. U porodici su zbivanja brojna — jer u njoj život struji. Seljačka je obitelj isto tako i zajednica ljudi koja pruža određene aspiracije mladima. Od svega toga što se u njoj događa, nas zanima svega nekoliko pitanja: npr. kakva je to zajednica ljudi u kojoj se troši, te koja su joj obilježja u toj ulozi; kakve su se sve promjene dogodile u njoj (u tom području uvedene su mjere privredne reforme), te kako se u njoj troši; konačno, postoje li neki instrumenti koji bi izmjerili sve nastale promjene u njihovoj relativnoj potrošnji (ako postoje, što nam oni sve pokazuju),

A) Seljačko kućanstvo — pojam i obilježja

U seljačkoj obitelji kućanstvo se može poistovjetiti s polom oko kojega se okupljaju neke ekonomske aktivnosti njezinih ukućana. Te aktivnosti imaju naglašen potrošni karakter. Isto se tako, u smislu društvenog računovodstva, kućanstvo smatra za osnovne jedinice potrošnje. No kućanstvo istodobno predstavlja i mjesto gdje se izražavaju ili ostvaruju osnovne potrebe njegovih ukućana. To je prije svega i mjesto gdje se stvaraju i odluke o potrošnji. Prema tome, ukupna osobna potrošnja u seljačkim obiteljima rezultat je individualnih odluka njihovih ukućana. U ovom momentu ispuštamo iz analize onaj dio dobara i usluga što ulazi u kućanstva društvenom preraspodjelom. Budući da je seljačka obitelj često složena od nekoliko generacija koje žive pod istim krovom, brojčano kućanstava može biti više nego što ima seljačkih obitelji. Odavnine se ženu uzimalo za nosioca kućanstva. Ona je čuvarica doma ili ognjišta. U pravilu žena je ta koja pokreće centralni mehanizam transmisije osobne potrošnje u seljačkoj kući. Seljačko kućanstvo u svijetu, a i u nas, prate neprestane promjene. Ekonomska i tehnološka evolucija u poljoprivredi vezana je za evoluciju u društvu. Zato je čest slučaj razvitka struktura životnih potreba ruralnog stanovništva, nezavisno od kretanja njegova dohotka. Takve potrošne strukture nastaju kod seljaka ili se pak mijenjaju pod vanjskim utjecajima, kao što su npr. masovna sredstva komunikacija ili pogodnosti koje društvo daje pojedincu ili njegovim užim grupama ljudi. U takve bismo pogodnosti ubrojili i poboljšanje prehrane, osobne higijene kao i neke preventivne zdravstvene mjere. Stoga svaka modifikacija u strukturi potreba naših seljaka zaslužuje naročitu pažnju — već i zbog toga što su takve modifikacije obično motor budućeg ekonomskog progressa. One na taj način sve više integriraju ruralno društvo u moderno industrijsko društvo. Prema nekim vanjskim autorima, uloga seljačkog kućanstva se povećava. Tako Schmucker⁷ smatra da su poljoprivrednici svjesni krute zbilje i da se moraju prilagoditi uvjetima života, rada i normama industrijskog društva. Stoga seljačke obitelji moraju odbaciti postojeće zaostajanje i primiti nivo života, čak i načine odmora koje već sada koriste ostale grupacije aktivnog stanovništva. A to je upravo sukob

⁷ Schmucker, H.: »Modalités de mise en valeur des terres et niveau de revenus du ménage rural en fonction de ses exigences croissantes en matière de niveau de vie et de la somme de travail qu'il choisit d'accomplir«, *op. cit.*, pp. 394—395.

s tradicijom. Oni to ostvaruju uz cijenu odlaska jednoga ili više članova na rad u industrijske centre, bilo u zemlji ili inozemstvu. Na taj način sredstva koja se troše u seljačkoj kući jednim svojim dijelom proističu od dohotka iz poljoprivrednih aktivnosti, drugim dijelom iz vanjskih aktivnosti, a trećim od socijalnih davanja koja ulaze u kuću bilo kao transakcija ili kao transferi.

Kućanstvo tako dobiva na težini, jer se »poljoprivrednik« sve manje smatra zanimanjem. To pogotovo vrijedi za model života mladih ruralaca — koji je identičan modelu života mladih ljudi u gradu. A da bi postigli status moderna čovjeka, mladima preostaju dva rješenja: ili bavljenje spekulativnim poslovima ili uključenje u ruralni egsodus. U Obali Slonovače je npr. (prema Bonnieru⁸) uveden pojam »budžetska jedinica« umjesto »kućanstva« — koje oni još nemaju. Ta jedinica predstavlja grupu ljudi koja radi na zemlji najmanje tri dana u tjednu zajedno. To je zato tako jer su njezini stanovnici tek na putu da stvore tip bračne obitelji, koja će onda stvoriti i kućanstvo. Prema tome »budžetska jedinica« u evropskom smislu predstavlja takvu jedinicu koja je socijalna, ekonomska i geografska sredina boravka ljudi (milieu d'habitat) i nešto je više određena.

Drugačiji pristup definiranju kućanstva ima Dimitru.⁹ Po njemu je seljačka obitelj individualizirano kućanstvo. U njemu živi radna i seljačka obitelj koja sebi pribavlja hranu vlastitim radom, koja učestvuje u udruženom radu i koja živi na zajedničkom obiteljskom zemljištu. Po Dimitru je kućanstvo ekonomska osnovica obitelji. Obitelj ima moć odlučivanja o svim aspektima života. To što su se obitelji organizirale u kućanstva nije određivao samo nivo poljoprivredne tehnike ili nužnost pribavljanja poljoprivrednih radova, nego je to i instrument borbe i opstanka u utakmici s velikim poljoprivrednim poduzećima kako bi se moglo živjeti i održati usporedo s postojanjem trgovačkog i bankovnog kapitala u selu.

Za Van Deenena¹⁰ kućanstvo predstavlja ukupnost, socijalnu i ekonomsku jedinicu. Seljačka su kućanstva u pravilu veća od gradskih, ali je ruralno kućanstvo u pravilu familijarno kućanstvo u kojemu pod istim krovom obitava najčešće više generacija. Život u kućanstvu pruža i nove oblike života u zajednici. Tako je, ističe autor, određenija dioba stambenog prostora u kući, ali npr. može biti i dalje zajedničko korištenje kućanskih aparata. Danas se ipak u svakoj generaciji koja živi u zajedničkom kućanstvu osjeća tendiranje k potpunoj samostalnosti — radi osiguranja individualnih želja. Prisutna je i druga tendencija — tendencija obiteljske solidarnosti — koja kruti paternalizam u kući nadomještava sa sistemom suradnje i jednakosti. Kućanstvo sve više prožimaju sociološke i psihološke jednakosti. No prisutan je isto tako i rizik sukoba koji može ugroziti zajednički život više generacija u kućanstvu.

Mc Entire¹¹ stavlja naglasak više na kućanstvo i njegovu evoluciju te njegov put k modernizmu. Po njemu je suvremeni seljak preskočio sve smetnje za kupovine u gradu. Seljačke su kuhinje danas opskrbljene prera-

⁸ Bonnier, J.: »L'adaptation du cadre de vie des ruraux ivoiriens aux transformations techniques, économiques et sociologiques«, *op. cit.*, pp. 419—420.

⁹ Dimitru, D.: »L'évolution de la famille dans le processus de modernisation de l'agriculture en Roumanie«, *op. cit.*, pp. 437—438.

¹⁰ Van Deenen, B.: »La famille rurale considérée dans le développement de l'agriculture de la République Fédérale de l'Allemagne«, *op. cit.*, pp. 68—72.

¹¹ Mc Entire, D.: »L'évolution de l'exploitation agricole familiale aux Etats-Unis«, *op. cit.*, pp. 101-102.

đenim ili kondicioniranim prehrambenim proizvodima. Oni upotrebljavaju pasterizirano i homogenizirano mlijeko. Mnogi seljaci automobilom odlaze na tržnicu. Iz narudžbi po katalogu vidi se da seljaci danas kupuju istu robu kao i građani (npr. u SAD čak kupuju krznene kapute, parfeme, dragulje, originalne slike itd.). Poljoprivrednici kao potrošači danas nisu druga klasa kao nekoć, i nemaju posebno ponašanje. Oni su potpuno ušli u društvo, imaju naobrazbu, socijalno iskustvo i sposobnost da žive ravnopravno i zajedno s građanima.

Autori Tara i Cottin¹² daju veći naglasak kućanstvu — njegovu tradicionalizmu. Po njima tradicionalni tip proizvodnje zahtijeva održanje određenih ekonomskih i psiholoških struktura u kući. Tradicionalnoj proizvodnji je jedini cilj osigurati opstanak ukućana. Mogući dinamizam sredine ovisi od jednog drugog reda elemenata, npr. razine života ili tipova potrošnje, ili stupnja tehničkog i kulturnog razvitka. Promjene donosi i stupanj homogenosti generacija (tradicionalno ponašanje, način rezoniranja itd.). Stoga kućanstvo ima svoje lice. To je tradicionalni model u kojemu postoji socijalna i ekonomska ravnoteža. Njegovo naličje ili protustavku simbolizira proizvodnja radi novčanih dobara, te postojanje racionalne trgovačke mreže i efikasno tržište. Stečeni dohoci podmiruju različite potrebe: tradicionalne — i moderne. U njemu postoji i štednja radi proizvodnih investicija.

Barberis¹³ smatra demografski moment veoma važan za kućanstvo. On stoga govori o »kućanstvima bez nasljednika« ili o »farmama bez mladosti«, iznoseći zabrinutost za stanje u Francuskoj i Italiji. Zato on kućanstvo dijeli prema starosti muškarca ispod 50 godina i na kućanstvo bez muškarca.

Sva obilježja kućanstva koja smo dosada izložili prema pojedinim autorima naučno su veoma interesantna, ali ona ipak predstavljaju njegovu specifikum — nešto pojedinačno. Glavno obilježje kućanstva po kojemu je ono jedinica potrošnje — jest potrošnja njegovih ukućana.

B) Mutacije struktura izdataka u seljačkim kućanstvima

1. Strukture izdataka u jugoslavenskom tipskom kućanstvu

Temeljne podatke o strukturama izdataka namijenjenih osobnoj potrošnji seljaka, bilo pojedinaca ili njihove obitelji, iskazujemo u slijedećih šest tabela.

a) *Prosječno jugoslavensko seljačko kućanstvo* u promatranom periodu pruža prosječnu sliku stanja osobne potrošnje u svim tipovima seljačkih kućanstava. S potrošne strane gledano, ovo prosječno kućanstvo karakterizira nekoliko relativno snažnih izdataka. Prosječnoj seljačkoj obitelji ishrana npr. odnosi približno petinu njezinih ukupnih izdataka za kućanstvo. Izdaci za odjeću i obuću odnose oko 11% novčanih sredstava, dok je prema kućanstva relativno mala stavka (ali se zato odlikuje stabilnošću u cijelom periodu promatranja). Upada u oči veoma visoko učešće naturalne potrošnje (osobito u početnoj godini provođenja privredne reforme — 44,26%). Daljim provođenjem privredne reforme njezino se učešće u strukturi izdataka osjetljivo smanjuje — na 38,05%, kako se seljak postepeno integrira sve više s

¹² Tara V.—Cottin J. H.: »L'évolution de l'agriculture en Afrique et à Madagaskar et ses conséquences sur la société globale, la famille, les besoins«, *op. cit.*, pp. 103—105.

¹³ Barberis, C.: »Prévisions démographiques et restructuration des exploitations familiales«, *op. cit.*, pp. 134.

tržištem. Kretanje izdataka u ostalim stavkama strukture može se u pojedinostima pratiti u tabeli 1. U istoj tabeli informacije radi iznosimo i kretanje izdataka kućanstva i primitaka na gospodarstvu u apsolutnim vrijednostima, jer našu analizu nismo zasnovali na dohotku. No zbog snažnih inflacionih tendencija oba su ova niza bila podložna velikim promjenama cijena na tržištu. (O posljednjem nizu, tj. o radivektoru struktura izdataka, bit će kasnije govora.)

Tabela 1

Strukture izdataka za osobnu potrošnju u prosječnom seljačkom kućanstvu — u Jugoslaviji 1965—1970. g.

Izdaci	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
1. Ishrana	19,91	19,87	19,09	18,96	19,56	20,96
2. Duhan, piće i kavana	5,19	5,79	5,89	5,78	5,76	5,64
3. Odjeća i obuća	11,06	11,29	11,14	10,71	11,56	11,02
4. Stan, ogrjev i osvjetljenje	3,67	3,36	3,59	3,69	4,62	4,76
5. Oprema kućanstva	6,01	6,66	5,74	6,40	6,43	4,30
6. Higijena i zdravlje	2,96	2,88	2,97	3,16	3,97	3,50
7. Kultura i razonoda	3,05	3,19	3,27	3,36	3,68	3,31
8. Saobraćaj i PTT-troškovi	—	—	—	—	—	4,22
9. Ostali osobni izdaci	3,90	4,15	4,54	4,65	4,88	4,24
Vrijednost naturalne potrošnje	44,26	42,81	43,77	43,29	39,54	38,05
A) Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
B) Izdaci kućanstva (dinara)	6.495	7.637	8.091	8.464	9.739	10.899
C) Primici gospodarstva (dinara)	9.624	12.650	12.314	12.574	14.735	17.602
D) Radivektori struktura (Y ₁)	50,60	49,80	50,26	49,79	47,21	46,26

Izvor: *Statistički bilten SZS*, br. 474/67, str. 28. i 33; br. 511/68, str. 28. i 33; br. 542/68, str. 26. i 36; br. 628/70, str. 15. i 25; br. 725/72 str. 15. i 25; br. 749/72, str. 14. i 24

Tabela 2

Struktura izdataka za osobnu potrošnju u prosječnom poljoprivrednom kućanstvu — u Jugoslaviji 1965—1970. g.

Izdaci	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
1. Ishrana	16,19	16,32	15,50	15,18	16,74	17,73
2. Duhan, piće i kavana	4,44	4,94	4,97	4,88	5,08	5,06
3. Odjeća i obuća	10,43	10,80	10,13	9,82	10,88	10,33
4. Stan, ogrjev i osvjetljenje	3,13	2,98	3,08	3,18	3,96	4,13
5. Oprema kućanstva	5,01	5,02	4,65	4,73	4,79	3,52
6. Higijena i zdravlje	3,14	3,01	2,98	3,24	4,47	3,66
7. Kultura i razonoda	2,75	2,99	3,06	3,00	3,44	2,88
8. Saobraćaj i PTT-troškovi	—	—	—	—	—	2,99
9. Ostali osobni izdaci	3,85	3,96	4,35	4,07	4,26	4,24
Vrijednost naturalne potrošnje	51,06	49,97	51,28	51,90	46,38	45,46
A) Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
B) Izdaci kućanstva (dinara)	5.779	6.868	7.057	7.310	8.80	9.386
C) Primici gospodarstva (dinara)	8.908	12.824	10.824	10.801	13.098	15.187
D) Radivektori struktura (Y ₂)	55,36	54,58	55,37	55,04	51,61	50,18

b) *Isključivo poljoprivredno seljačko kućanstvo* ima sebi svojstvene strukture izdataka. U njoj su najveće stavke: *ishrana* — uz relativno rastuću tendenciju do 1970. godine, *odjeća i obuća* — čija je stavka stagnirajuća, te izdaci za opremu kućanstva — čije učešće pada u ukupnim izdacima. No vrijednost naturalne potrošnje u ovim je kućanstvima veoma visoko procijenjena: 51,06% u 1965, odnosno 45,46% u 1970. godini. Ostale pojedinosti potrošnje iznosimo u tabeli 2.

c) *Mješovito seljačko kućanstvo s pretežno poljoprivrednom aktivnošću* također ima izdiferenciranu strukturu izdataka. No pojedine njegove stavke u strukturi izdataka pokazuju i nešto drugačiji smjer kretanja. Izdaci za ishranu su u relativnom porastu: od 17,79% u 1965. godini do 20,68% u 1970. godini. Unatoč nastalim promjenama u apsolutnom iznosu kućnih izdataka, izdaci za odjeću i obuću su stagnirajući na razinu oko 11%. Interesantno je ukazati da kod ovih kućanstava postoji ciklično kretanje relativnih izdataka za opremu kućanstva, što kod drugih nije slučaj. Iako je i kod ovih kućanstava veoma visoka stavka vrijednost naturalne potrošnje, ipak se u promatranom razdoblju ona relativno smanjuje. Pojedinosti o ostalim kretanjima dajemo u tabeli 3.

Tabela 3

Struktura izdataka za osobnu potrošnju u mješovitom (pretežno poljoprivrednom) seljačkom kućanstvu — u Jugoslaviji 1965—1970. godine

Izdaci	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
1. Ishrana	17,79	19,05	16,47	15,24	18,62	20,68
2. Duhan, piće i kavana	5,36	6,11	6,27	5,18	6,10	5,63
3. Odjeća i obuća	11,46	11,95	12,84	10,77	13,20	11,53
4. Stan, ogrjev i osvjetljenje	2,88	3,02	3,23	2,87	4,56	4,52
5. Oprema kućanstva	5,49	5,75	6,67	6,21	8,59	5,25
6. Higijena i zdravlje	2,67	2,70	2,84	2,61	3,68	3,32
7. Kultura i razonoda	2,84	2,84	3,08	2,60	3,73	3,56
8. Saobraćaj i PTT-troškovi	—	—	—	—	—	5,40
9. Ostali osobni izdaci	3,95	4,75	4,36	4,52	5,17	3,86
Vrijednost naturalne potrošnje	47,56	43,83	44,24	50,00	36,35	36,35
A) Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
B) Izdaci kućanstva (dinara)	8.045	9.125	10.218	12.106	12.455	13.399
C) Primici gospodarstva (dinara)	12.232	15.531	16.435	16.877	19.809	22.479
D) Radivektori struktura (Y ₃)	52,99	50,44	50,24	54,37	45,03	44,64

d) *Potrošnja u mješovitim kućanstvima s pretežno nepoljoprivrednim karakterom* daleko je drugačija nego što je to bio slučaj u prethodnim kućanstvima. Prije svega u ovim je kućanstvima veoma visoka stavka za ishranu (24%), i pri tome je ona kroz cijelo vrijeme promatranja stabilna stavka. Nasuprot tome učešće u naturalnoj potrošnji iznosi oko trećinu ukupnih izdataka, s tendencijom padanja u ovom razdoblju. Izdaci za odjeću i obuću osciliraju oko vrijednosti od 13% ukupnih izdataka, dok izdaci za opremu kućanstva osjetljivo osciliraju. Kretanje ostalih izdataka iznosimo u tabeli 4.

Tabela 4

Struktura izdataka za osobnu potrošnju u mješovitom (pretežno nepoljoprivrednom) seljačkom kućanstvu — u Jugoslaviji 1965—1970. godine

Izdaci	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
1. Ishrana	23,75	23,20	22,76	31,99	23,32	23,65
2. Duhan, piće i kavana	6,13	6,80	6,87	6,83	6,85	6,65
3. Odjeća i obuća	12,34	12,53	12,31	12,01	12,52	12,27
4. Stan, ogrjev i osvjetljenje	4,30	3,72	4,32	4,10	5,44	5,82
5. Oprema kućanstva	8,35	10,22	7,58	9,35	7,56	5,08
6. Higijena i zdravlje	2,74	2,62	3,06	2,98	3,60	3,45
7. Kultura i razonoda	3,63	3,83	3,80	3,92	4,49	4,06
8. Saobraćaj i PTT-troškovi	—	—	—	—	—	5,89
9. Ostali osobni izdaci	3,97	4,58	5,04	5,60	5,61	4,93
Vrijednost naturalne potrošnje	34,79	32,50	34,26	33,22	30,67	28,30
A) Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
B) Izdaci kućanstva (dinara)	7.867	9.754	9.965	10.898	11.852	13.969
C) Primitci gospodarstva (dinara)	11.324	15.016	16.435	16.485	18.442	22.471
D) Radivektori struktura (Y ₁)	45,85	44,25	44,90	44,01	42,95	41,24

e) Bitno odstupanje od dojma stečenog na općoj slici o osobnoj potrošnji vidi se kod *nepoljoprivrednih kućanstava*. Kod njih ukupni izdaci za hranu iznose trećinu svih izdataka, dok jednu trećinu iznosi vrijednost naturalne potrošnje. Samo dvije ove stavke predstavljaju 75% ukupnih izdataka. Izdaci za odjeću i obuću su relativno stabilni, ali zato i relativno visoki — 11%. S druge strane, kod njih postoji jednakost u vrednovanju između izdataka za opremu kućanstva i izdataka za duhan i piće — i to preko 6%. I ostali izdaci pokazuju nešto drugačije kretanje u ovim kućanstvima, što se može bolje uočiti u tabeli 5.

Tabela 5

Struktura izdataka za osobnu potrošnju u nepoljoprivrednom seljačkom kućanstvu — u Jugoslaviji 1965—1970.

Izdaci	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
1. Ishrana	31,19	28,81	28,65	27,27	29,16	29,98
2. Duhan, piće i kavana	6,24	6,91	7,12	7,16	6,64	6,67
3. Odjeća i obuća	11,34	11,08	11,48	11,53	11,22	11,84
4. Stan, ogrjev i osvjetljenje	5,40	4,19	4,50	4,76	5,74	5,57
5. Oprema kućanstva	6,10	8,95	5,87	7,74	7,98	4,99
6. Higijena i zdravlje	3,22	2,87	2,77	3,27	3,18	3,08
7. Kultura i razonoda	3,60	3,60	3,71	4,25	4,05	3,76
8. Saobraćaj i PTT-troškovi	—	—	—	—	—	—
9. Ostali osobni izdaci	4,14	3,45	4,48	4,69	6,36	3,72
Vrijednost naturalne potrošnje	28,77	30,14	31,42	29,37	25,67	25,81
A) Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
B) Izdaci kućanstva (dinara)	7.015	8.722	9.076	10.337	12.554	13.353
C) Primitci gospodarstva (dinara)	9.428	12.149	13.005	14.542	17.559	20.729
D) Radivektori struktura (Y ₂)	45,54	45,16	45,68	43,86	42,93	42,61

f) *Staračka su kućanstva* u mnogome naš specifikum. To se pokazuje isto tako i kod njihovih struktura. No kod njih je prvenstveno prisutan soci-

jalni problem: od koga primiti pomoć i sredstva za život? Prema slici strukture izdataka ova kućanstva imaju veoma visoke izdatke za hranu (oko 30%). Učešće naturalne potrošnje je iz razumljivih razloga visoko, ali se i ono godinama osjetljivo mijenja. Izdaci za ogrjev, stan i osvjetljenje, te za odjeću i obuću, duhan i piće jedino su kod njih ujednačene stavke — na otprilike 6%. Također su interesantne i relativne promjene u ostalim stavkama strukture izdataka (što je vidljivo iz tabele 6).

Tabela 6

Struktura izdataka za osobnu potrošnju u staračkom seljačkom kućanstvu — u Jugoslaviji 1965—1970. g.

Izdaci	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
1. Ishrana	30,09	26,36	28,12	26,25	26,50	27,08
2. Duhan, piće i kavana	5,34	6,40	6,89	5,96	5,35	5,56
3. Odjeća i obuća	6,47	7,38	8,84	7,46	8,71	7,94
4. Stan, ogrjev i osvjetljenje	6,45	5,25	4,57	5,51	5,76	7,03
5. Oprema kućanstva	4,26	4,27	4,23	4,27	4,28	3,02
6. Higijena i zdravlje	3,00	3,57	3,16	3,41	3,61	3,65
7. Kultura i razonoda	1,63	1,93	2,13	2,96	1,60	2,16
8. Saobraćaj i PTT-troškovi	—	—	—	—	—	—
9. Ostali osobni izdaci	3,38	3,59	4,64	4,85	3,36	4,17
Vrijednost naturalne potrošnje	39,38	41,25	37,42	39,33	40,83	36,72
A) Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
B) Izdaci kućanstva (dinara)	3.426	3.983	5.336	5.332	6.000	6.509
C) Primici gospodarstva (dinara)	4.471	5.980	6.792	7.063	7.693	9.296
D) Radivektori struktura (Y _e)	51,08	51,22	48,90	49,19	50,53	47,72

2. Radivektori strukture izdataka¹⁴ u svojstvu njihovih reprezentanata

Koja od dosada spomenutih seljačkih kućanstava relativno najbolje žive, dosta je teško pitanje. Međutim još je teže pitanje: koji je tip seljačkih kućanstava ostvario najpovoljniju relativnu strukturu izdataka, i koje je godine to bilo? Zbog puzajuće inflacije, pouzdani pokazatelji nam nisu mogli biti apsolutni iznosi izdataka koja su kućanstva kroz to vrijeme pravila. Primici to pogotovo ne mogu biti, jer u realnom životu ima dosta dokaza da se i kod nižih dohodaka može ostvariti povoljnija struktura izdataka nego u kućanstvima s višim dohocima. Uostalom to je veoma vidljivo i u naših 6 tabela. Zbog bolje preglednosti (jer u analizi operiramo sa 6 vrsta kućanstava, s njihovim strukturama izdataka — po 10 stavaka za svako, a u rasponu od 6 godina), u ovoj analizi uvodimo novi instrument: nazivamo ga »radivektor relativne strukture izdatka« ili skraćeno »radivektor potrošnje«. U numeričkom smislu on je veličina koja je proistekla iz korjenovanja sume kvadrata svake stavke strukture izdatka. Tako npr. u tabeli 1, radivektor potrošnje iznosi 50,60% u 1965. godini. To znači da su sve stavke

¹⁴ Vidi podrobnije o upotrebi radivektora u ekonomskoj analizi, u studiji Pintarić, S.: *Primjena vektorskog računa u analizi strukturalnih promjena osobne potrošnje. Metodološki pristup*, Interno izdanje Republičkog zavoda za privredno planiranje SRH, Zagreb, 1970.

strukture izdatka dostigle opću razinu potrošnje od 50,60%. Radivektoru se mijenjaju numeričke vrijednosti na gore i na dolje. Ako pada njegova numerička vrijednost — npr. na 45%, onda se to može objasniti da je nastupio povoljniji odnos ili bolja relacija među velikim stavkama u strukturi izdatka npr. možda se relativno smanjila stavka izdataka za ishranu ili je bila manja vrijednost prirodne potrošnje). No vrijedi i obrnuto: ako pratimo kretanje stavaka u strukturi izdatka 1965. godine u tabeli 1, vidjet ćemo koje su to stavke koje su izazvale takve promjene da je na nivou čitave strukture došlo do pada numeričke vrijednosti radivektora. To konkretno znači, relativno se poboljšao život ukućana, ili je došlo do obrnute situacije. Ako se radivektoru povećala numerička vrijednost, to je posljedica relativnog porasta u stavkama izdatka, što konkretno znači pogoršanje života ukućana u relativnom smislu. Na taj je način pomoću vrijednosti radivektora moguće izvršiti usporedbu dviju ili više relativnih struktura na njihovoj razini, i istodobno pokazati koje su povoljnije strukture za potrošača. Zbog relativno manje vrijednosti prirodne potrošnje u 1970. godini — koja je iznosila 38,05%, ova je struktura prema ovome bila povoljnija za potrošača nego ona iz 1965. godine. Osim toga numerička je vrijednost radivektora drugačija u svakoj strukturi izdatka. Radivektor je toliko osjetljiv instrument da mu ne može izbjeći niti najmanja promjena u bilo kojoj stavci relativne strukture izdatka a da on to ne pokaže u svojoj numeričkoj vrijednosti. U našoj daljoj analizi radivektori pojedinih struktura izdataka seljačkih kućanstava bit će za njih zavisne varijable od proizvodnje. Radivektore relativne potrošnje mogli bismo smatrati za središnji mehanizam preko kojeg se prenose sve promjene stanja u pojedinim stavkama struktura izdataka. Slično kao što se dijagonalom mjeri veličina televizijskog ekrana, tako se radivektorom može mjeriti razina relativne strukture izdatka.

Drugi pol problema u naših seljačkih obitelji gravitira novoj jedinici promatranja — seljačkim gospodarstvima. U njima je seljačka obitelj smatrana za radnu obitelj, za proizvodnu, ali ne i za potrošnu obitelj. Međutim, postoje i takva seljačka gospodarstva u kojima obitelj nije u prvom planu promatranja.

II. SELJAČKO GOSPODARSTVO KAO JEDINICA PROIZVODNJE

A) Pojam i obilježja seljačkog gospodarstva

1. Obitelj i seljačko gospodarstvo

U svjetlu suvremenih činjenica o seljačkim obiteljima i njihovim gospodarstvima, njihov pojam nam je danas mnogo poznatiji nego ranije. U kondenziranom obliku izložiti ćemo nekoliko suvremenih obilježja koja su dopunska, a koja se pridaju pojmu seljačkog gospodarstva kao jedinici proizvodnje.

Kada govori o seljačkoj proizvodnji, jedna grupa autora govori o nosiocu te proizvodnje — o seljačkom gospodarstvu. Tako je za Van Deenena¹⁵ seljačko gospodarstvo entitet socijalnog i ekonomskog u poljoprivrednoj proizvodnji. U mnogim dijelovima svijeta ono počiva na obiteljskoj osnovici.

¹⁵ Van Deenen, B., *op. cit.*, pp. 67—68.

Ali ako bismo u pojmu seljačkog obiteljskog gospodarstva izolirali faktor »obitelj«, onda bi ono izgubilo ono značenje koje mu sociolozi daju, jer se u pojmu »seljačko gospodarstvo« pretpostavlja familijarno ognjište uz poljoprivredne aktivnosti; seosko je ognjište čisto obiteljsko ognjište, što kod kućanstva ne mora biti. Tako danas mladi članovi seljačkog gospodarstva rade izvan poljoprivrednih grana, to ne smeta da više generacija obitelji i dalje žive jedne uz druge u kući. To i jest razlog da su seljačke obitelji brojno veće od urbanih. Djelomično to pospješuje i nešto ranija ženidba u selu, a djelomično veće pojedinačno doživljenje života. Iz naglasaka na obitelji proističe i drugi faktor na seljačkom gospodarstvu: to je radna snaga. Prema ovom autoru, seljačko gospodarstvo ima dvije osnovice u dvije generacije svojih članova. Svaka generacija osigurava gospodarstvu mušku radnu snagu (otac i sinovi) i žensku radnu snagu (majka i snahe, kćeri). Budući da su nasljednici na gospodarstvu rano određeni, gospodarstvo ne trpi od nasljedničkih borbi.

Tom entitetu seljačkog obiteljskog gospodarstva Tara i Cottin¹⁶ dodaju i neka svojstva psiholoških struktura, jer ove strukture izrastaju usporedo uz tradicionalni tip proizvodnje, kojemu je jedini cilj osigurati životni opstanak pojedincu i njegovoj obitelji. Prema tome, ovi autori naglašavaju smisao rada na seljačkom gospodarstvu, tj. naglašavaju njegovu funkciju: opstanak obitelji seljaka. Amerikanac Entire¹⁷ ide tako daleko da smatra seljačko obiteljsko gospodarstvo idealnim modelom obrade zemlje, pogotovo ako je seljakovo gospodarstvo povezano s tržištem i ima specijaliziranu proizvodnju. Stoga i Cisse¹⁸ smatra da su u razvijenim ruralnim zemljama seoska obiteljska gospodarstva postala centri u kojima se donose osnovne odluke, a koje inače ne donosi niti kućanstvo niti zadruga a niti selo. To su npr. odluke o orijentaciji uzgoja onih kultura koje zadovoljavaju prehranu obitelji, ili onih koje uvećavaju novčani dohodak gospodarstva, a s kojima će se osigurati i manje bitne potrebe kućanstva. No unatoč tome, druge funkcije u seljačkom obiteljskom gospodarstvu osigurava i selo (npr. raspodjela zemlje, kolektivni radovi itd.), dok treće može osigurati i vlastito kućanstvo.

2. Ostala obilježja seljačkog gospodarstva

Seljačkom se gospodarstvu mogu pripisati i neka druga obilježja koja nisu strogo vezana za obitelj, osobito ne za obitelj seljačkoga tipa. Tako npr. Nalson¹⁹ polazi od visoke raspoloživosti obrađivog zemljišta. On ističe da u Australiji po osobi (muškoj i ženskoj) koja neposredno radi u poljoprivredi dolazi prosječno 1.093 ha zemlje, a po gospodarstvu 1.741 ha. Na gospodarstvima su mahom vlasnici ili farmeri; dok im obitelj teško osigurava radnu snagu. Na taj način poljoprivredno gospodarstvo predstavlja industriju na obiteljskoj osnovi, ali je zato vezano za urbano društvo. Neki drugi autori u pojmu seljačkog gospodarstva jače potiskuju značenje obitelji. To jednako vrijedi i za ostale kao i za napredne zemlje. Tako npr. u Obali Slonovače, tvrdi Gleizes,²⁰ u seoskim gospodarstvima su obrađivači zemlje samo kolek-

¹⁶ Tara, V.—Cottin, H. J., *op. cit.*, pp. 104.

¹⁷ Entire, D. Mc., *op. cit.*, pp. 99—100.

¹⁸ Cisse, B. M.: »L'intégration de l'économie familiale dans les plans de développement«, *op. cit.*, p. 250.

¹⁹ Nalson, J. S.: »L'exploitation agricole familiale dans la société australienne d'aujourd'hui«, *op. cit.*, p. 250.

²⁰ Gleizes, G.: »Evolution de la famille rurale face aux opérations de développement. Exemple des secteurs pilotes de moyenne Côte d'Ivoire«, *op. cit.*, p. 91.

ktivni depozitari. Naime, zbog nomadskog načina života u toj zemlji postoji tzv. putujuća poljoprivreda, bez ograničenja na zemlji. Ovdje nomadi obrađuju zemlju. Prema afričkoj tradiciji zemlja je biće-bog i kao takva izvor je svega dobrog a zlog, te zbog toga ona ne može biti individualno prisvojena ni od koga. Za Thomine-Desmazuresovu²¹ na seoskom gospodarstvu važna je nedjeljivost dobara, uz koju se nadovezuje podjela rada i određeni odnos prema vlasništvu. Prema autorici je seljačko gospodarstvo i ekonomska i radna jedinica u kojoj svatko ima svoj zadatak — počevši od najmlađega do najstarijeg ukućana. Do sada su ti ljudi bili »svijet za sebe«, ili »svijet po strani«, kojega će do konca ovoga stoljeća napustiti tisuće mladih u mnogim zemljama svijeta. Imajući upravo ovaj fakat pred očima, tj. odumiranje seljačkog obiteljskog gospodarstva, Barberis²² s punim pravom upozorava da su danas seljačka gospodarstva ekonomske jedinice bez nasljednika, ili »farme bez mladosti«.

Seljačko obiteljsko gospodarstvo na neobiteljskoj osnovi jednako se nazire u kapitalističkim i socijalističkim zemljama. U Kanadi, McKieu,²³ jedinica proizvodnje u poljoprivredi je »l'agri-business«. To više nije isključivo obitelj, jer ona naprosto nije sposobna da pribavlja potrebne izvore rada i kapitala za poljoprivrednu proizvodnju, i to zbog toga što najmlađi odlaze u grad na rad. Tako je godine 1966. od 430.522 seljačkih gospodarstava u Kanadi bilo 24.159 onih koja su vodile osobe starije od 70 godina (!), a samo 9.400 gospodarstava vodile su osobe mlađe od 25 godina. U gospodarskom smislu tamo se mogu održati jedino velika seljačka gospodarstva ako imaju od 400 do 559 akri zemlje u posjedu i daju dohodak veći od 10 kanadskih dolara godišnje. Zato tradicija i lokalni običaji polako nestaju, a s njima i ono što je bilo tradicionalno, tj. obiteljsko i poljoprivredno. U toj je zemlji 1967. godine 97,2% seljačkih gospodarstava imalo hladnjak, 96,7% radio-aparat, 91,6% telefon, 94,5% televizor. U Kanadi seljaci danas žive kao građani. Ruralna je obitelj veoma malo izolirana od ostalog svijeta.

Suprotno velikim jedinicama proizvodnje »l'agri-business« u Kanadi, drugi autori npr. Abbel²⁴ smatraju seljačkim gospodarstvom svaki posjed s najmanje jednim akrom zemlje (0,4 ha), ali koji prodaje svoje poljoprivredne Danske npr. poljoprivreda ima značenje koje prelazi ekonomsku aktivnost, proizvode najmanje za 50 kanadskih dolara u toku proteklih 12 mjeseci. Od 1966. godine ovakva gospodarstva zovu i »komercijalna poljoprivredna gospodarstva«, u slučaju ako imaju najmanje 1 akr zemlje i ako su u toku proteklih 12 mjeseci prodali poljoprivredne proizvode najmanje za 2.500 kanadskih dolara. Na taj je način naglašena komercijalna strana na seljačkim gospodarstvima, pri čemu je obitelj potisnuta u drugi plan, jer je važna tržišnost. Chico²⁵ razdvaja tzv. mala poljoprivredna gospodarstva na kojima prevladava obrtnički način proizvodnje od modernih poljoprivrednih gospodarstava koja teže da postanu velika, zadružna, kapitalizirana i specijalizirana gospodarstva. Ova nastoje koristiti tehnološki progres, nastoje postići veliki prinos po aktivnoj osobi i po hektaru, ali i biti integrirana radi industrijali-

²¹ Thomine-Desmazures, M. S.: »Famille rurale et socialisation«, *op. cit.*, pp. 121—122.

²² Barberis, C., *op. cit.* p. 134.

²³ McKie, C. »La famille rurale au Canada«, *op. cit.*, p. 87.

²⁴ Abbel, H. C.: »Adaptation de vie de la famille rurale canadienne aux changements d'ordre technique, économique et social«, *op. cit.*

²⁵ Chico, S.: »L'agriculture de groupe de famille dans l'évolution de l'agriculture«, *op. cit.*, pp. 212—214.

zacije i prodaje svojih proizvoda. Takva gospodarstva imaju i socijalnu i ekonomsku dimenziju, jer omogućavaju opremu, a sposobna su da zadovolje aspiracije mladih u pogledu života i rada na njima. Da bi se osigurao napredak u poljoprivredi, autor drži da je veoma važna proporcija mladih ljudi koji žele ostati na zemlji. U Evropi je najčešća pojava integriranja poljoprivrednog življa sa industrijskim stanovništvom. Kako navodi Elbaek,²⁶ u Danskoj npr. poljoprivreda ima značenje koje prelazi ekonomsku aktivnost, jer »poljoprivreda predstavlja način života koji sadrži u sebi i ljudske i duhovne pojedinačne vrijednosti«. No sve više raste broj poljoprivrednika i žena koji traže plaćeni rad u ostalim stručnim aktivnostima. Tako npr. 7—8% poljoprivrednika radi s punim ili skraćenim radnim vremenom izvan svojih gospodarstava. Na taj način uz tehničku opremu kućanstva seljačka se gospodarstva jako povezuju sa društvom. Stoga je 1966. godine u Danskoj više od 67% gospodarstava imalo hladnjak, a više od 90% hladnjak sa dubokim zamrzavanjem; 50% kuća imalo je centralno grijanje i kupaonicu, 72% telefon, a 68% osobni automobil.

Plaćeni rad seljaka u ostalim granama narodnog gospodarstva tendencija je i u socijalističkim zemljama. Tako npr. Trnka²⁷ navodi da u ČSR seoska gospodarstva tvore obitelji koje u pravom smislu nisu čiste poljoprivredne obitelji, jer njezini aktivni članovi pripadaju (prema radu) različitim granama narodnog gospodarstva. Zahvaljujući gustoj mreži putova olakšan je rad seljacima i izvan gospodarstva i mjesta stanovanja. Tako je moguće osigurati povoljnu egzistenciju mnogima koji žive u selu. Zato opći uvjeti života ruralne obitelji u ČSR ovise u prvom redu od ekonomskih rezultata države i od uspjeha svakoga poduzeća pojedinačno.

A kako je to u našoj zemlji? Kakva obilježja mi pridajemo seljačkim gospodarstvima? To se najbolje može zapaziti iz postojeće klasifikacije seljačkih gospodarstava.

B) Podjela seljačkih obiteljskih gospodarstava u našoj zemlji

U svim statističkim podacima u nas govori se o »individualnim seljačkim gazdinstvima«. Pojam »gazdinstvo« dolazi od riječi »gazda« ili »gospodar«, što odgovara našem izrazu »gospodarstvo« — u smislu proizvodne funkcije, dok se potrošnom jedinicom smatra domaćinstvo. Riječ »domaćinstvo« izvedena je od doma, ognjišta ili kuće, uslijed čega upotrebljavamo i izraz »kućanstvo«.

U nas postoji *individualno seljačko gospodarstvo*, nasuprot pojmu socijalističko kolektivno-poljoprivredno gospodarstvo (npr. zadružna gospodarstva itd.). Pod njim se smatra svaki zemljišni posjed s najmanje 10 ara obradivog zemljišta koje se u gospodarstvu koristi i obrađuje bez obzira na zanimanje članova koji žive na njemu. Ovom se definicijom naglašava pretežno produkcioni i posjedovni odnos individualnog seljačkog gospodarstva. U mnogim našim globalnim analizama ovo se gospodarstvo uzima kao model individualne ili privatne proizvodnje u poljoprivredi. Stoga se za njega često upotrebljava i izraz *prosječno poljoprivredno gospodarstvo*.

²⁶ Elbaek, E.: »La famille dans l'évolution de l'agriculture danoise«, *op. cit.*, pp. 94 i 98.

²⁷ Trnka, M.: »Conséquences de l'évolution de l'agriculture sur la famille rurales«, *op. cit.*, p. 152

Ako se u ovu definiciju uključi demografski kriterij, onda se na osnovi zanimanja članova gospodarstava može konstatirati postojanje četiriju podvrsta seljačkih gospodarstava: poljoprivredna, nepoljoprivredna, mješovita i staračka gospodarstva.

1. *Poljoprivredna gospodarstva* predstavljaju proizvodne jedinice u kojima svi aktivni članovi rade kao poljoprivrednici na svome gospodarstvu, te žive od prihoda od poljoprivrede. Seljačka obitelj im je jezgro.

2. *Nepoljoprivredna gospodarstva* predstavljaju proizvodne jedinice koje po zanimanju nemaju aktivne članove — poljoprivrednike na gospodarstvu, jer su svi njihovi aktivni članovi zaposleni izvan gospodarstva i žive od prihoda koji potiču od nepoljoprivredne aktivnosti. Oni ostaju da žive u selu i na posjedima, ali u urbaniziranim obiteljima.

3. *Mješovita gospodarstva* predstavljaju proizvodne jedinice koje imaju i članove-poljoprivrednike i članove stalno zaposlene izvan gospodarstva, kao što su na primjer obrtnici, osobe slobodnih profesija ili umirovljenici. Poriijeklo prihoda na ovim gospodarstvima je mješovito: djelomično potječe od poljoprivrednih aktivnosti, a djelomično od nepoljoprivrednih. U ovim su gospodarstvima obitelji veoma raslojene.

Da li su ova gospodarstva pretežno poljoprivredna ili pretežno nepoljoprivredna određuje se prema tome da li većina aktivnih članova gospodarstva radi kao poljoprivrednici na gospodarstvu, ili dominiraju članovi koji su zaposleni izvan gospodarstva. Ovo je gruba statistička distinkcija, jer su stvarne razlike među ovim kućanstvima i veće i mnogobrojnije.

4. *Staračka gospodarstva* su specifične jedinice u kojima nema niti aktivnih članova niti sposobnih članova za rad. Tu je riječ o čistoj tradicionalnoj seljačkoj obitelji.

Ova je podjela izvršena na bazi rada i zanimanja članova gospodarstva. Ona donosi mnoge nepreciznosti i predstavlja pojednostavljenje u izboru kriterija u usporedbi s ranije spomenutim kriterijima.

C) Proizvodnja i seljačka gospodarstva

U potrazi za nezavisnom varijablom koja fungira na seljačkom gospodarstvu, od nekoliko mogućih opredijelili smo se za proizvodnju. Ako se ona mijenja, kako se mijenjaju ostale zavisne veličine? Ona ovim gospodarstvima daje glavno svojstvo proizvodne jedinice. Ona nadalje pokazuje kakav je output dobara na ovim gospodarstvima. Osim toga čini nam se da je vrijednost proizvodnje mnogo pouzdanija veličina u analitičkom smislu nego što je to na primjer vrijednost procijenjenoga dohotka.

S proizvodnjom se služimo kao agregatnom veličinom koja je rezultat aktivnosti svih individualnih seljačkih gospodarstava u Jugoslaviji. Stoga i ne ulazimo u njezino porijeklo, u strukture, probleme itd. To smo pokušali obraditi opširnije u jednoj ranijoj studiji.²⁸ U ovoj analizi podatke o proizvodnji koristimo u indeksnoj formi, iskazane na bazi 1965. godine, tj. početne godine proklamiranja privredne reforme. Ovi su podaci iznijeti u zadnjem redu tabele 7.

²⁸ Pintarić, S.: »Les effets des rapports 'production-marchés-consommations' chez les paysans individuels en Yougoslavie contemporaine«, *Cahiers du CENECA*, Paris, No. spécial, 1972, pp. 90—96.

Tabela 7

*Indeksi radivektora strukture izdataka u seljačkim kućanstvima Jugoslavije
(1965 = 100)*

Tipovi	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
1. Seljačka kućanstva (Y ₁)	100,00	98,40	99,33	98,40	93,30	91,42
2. Poljoprivredna kućanstva (Y ₂)	100,00	98,41	100,02	99,42	93,23	90,64
3. Mješovita kućanstva — pretežno poljoprivredna (Y ₃)	100,00	95,19	94,81	102,60	84,98	84,24
4. Mješovita kućanstva — pretežno nepoljoprivredna (Y ₄)	100,00	96,51	97,93	95,99	93,68	89,95
5. Nepoljoprivredna kućanstva (Y ₅)	100,00	99,17	100,31	96,31	94,23	93,57
6. Staračka kućanstva (Y ₆)	100,00	100,27	95,73	96,30	98,92	93,42
Indeksi proizvodnje na individualnim gospodarstvima (X)	100,00	114,77	113,03	106,95	117,38	113,03

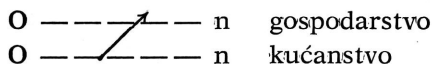
III. MEĐUSOBNI ODNOSI POTROŠNJE I PROIZVODNJE NA SELJAČKIM GOSPODARSTVIMA 1965—1970.

Kako se ponaša i mijenja potrošnja na seljačkim gospodarstvima kada raste ili pada njihova proizvodnja? Pitanje je neobično važno ukoliko se želi shvatiti funkcioniranje seljačke obitelji u cjelini. Shodno ovom pitanju znatizelja nas vuče ka ispitivanju kako se odnosi aktivnost kućanstva prema aktivnosti gospodarstva: da li su ta djelovanja isključena ili usklađena? U objašnjenju ovih pitanja pošli smo najprije od teoretskog modela koji pokazuje samo neke hipotetske odnose između kućanstva, da bismo nakon toga prikazali stvarne odnose stvorene u seljačkim obiteljima u promatranom periodu.

A) Teorijski odnosi kućanstvo—gospodarstvo

Da bismo objasnili što predstavlja mnoštvo mogućih kombinacija koje nastaju kod različitih tipova seljačkih obitelji, zbog djelovanja — aktivnosti kućanstva i gospodarstva u nekoj poljoprivrednoj sredini, pošli smo najprije od teoretskih dostignuća i spoznaja doktorice Schweitzer²⁹ iz Ekonomskog instituta Justus Liebig u Giessenu. Ako prethodno utvrdimo skalu kretanja vrijednosti u gospodarstvu i kućanstvu od 0 do recimo n, onda se — prema autorici — mogu teoretski stvoriti 3 osnovna odnosa između kućanstva i gospodarstva. Ona ih iznosi u obliku A, B i C hipoteza.

Hipoteza A

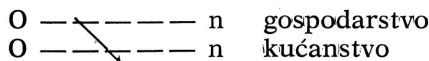

U hipotezi A seljačka obitelj povećava proizvodnju svojih dobara na gospodarstvu brže nego što se podiže razina potrošnje u kućanstvu. Na taj način

²⁹ Schweitzer, V.: »L'analyse situationnelle du foyer rural en tant que problème du futur«, *op. cit.*, pp. 401—402.

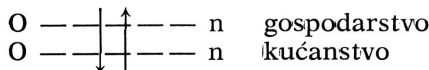
kućanstvo učestvuje u dinamici vlastite proizvodnje na gospodarstvu. Ono žrtvuje dio svoje potrošnje da bi osiguralo održanje ili ekspanziju na gospodarstvu.

Hipoteza B

U hipotezi B prikazana je suprotna politika u seljačkoj obitelji. Ovdje obitelj živi od vlastitih zaliha, jer troši u kućanstvu više nego što se proizvodi na gospodarstvu. Ukućani tako žele jer u prvom redu teže postići određenu razinu potrošnje. To će djelovati na njih kao motor za buduće napretke na gospodarstvu.

Hipoteza C

U hipotezi C kućanstvo uspostavlja ravnotežu svoje potrošnje sa proizvodnjom i to bilo na nižoj ili na višoj razini. To se ne dešava u intenzivnim promjenama u životu obitelji, već u prelaznim razdobljima.

U hipotezi A i B seljačka obitelj živi u uvjetima stvklada i neravnoteže. U takvu njezinu djelovanju postoje napetosti koje stvara ili kućanstvo ili gospodarstvo. Kod njih ne postoji status quo između ekonomije gospodarstva i ekonomije kućanstva, jer seljačka obitelj mijenja prioritet. No u oba je slučaja naglašena želja za prosperitetom. U trećoj, C hipotezi, ne postoji napredak u seljačkoj obitelji, ali zato postoji ravnoteža.

Ovo skraćeno izlaganje doktorice Schweitzer zaslužuje pažnju utoliko da bi se vidjelo u kojoj se mjeri mogu objasniti ponašanja naših seljačkih obitelji, ili što nam pokazuje stvarno kretanje odnosa između kućanstva i gospodarstva u našem selu.

B) Stvarni oblici odnosa kućanstvo—gospodarstvo

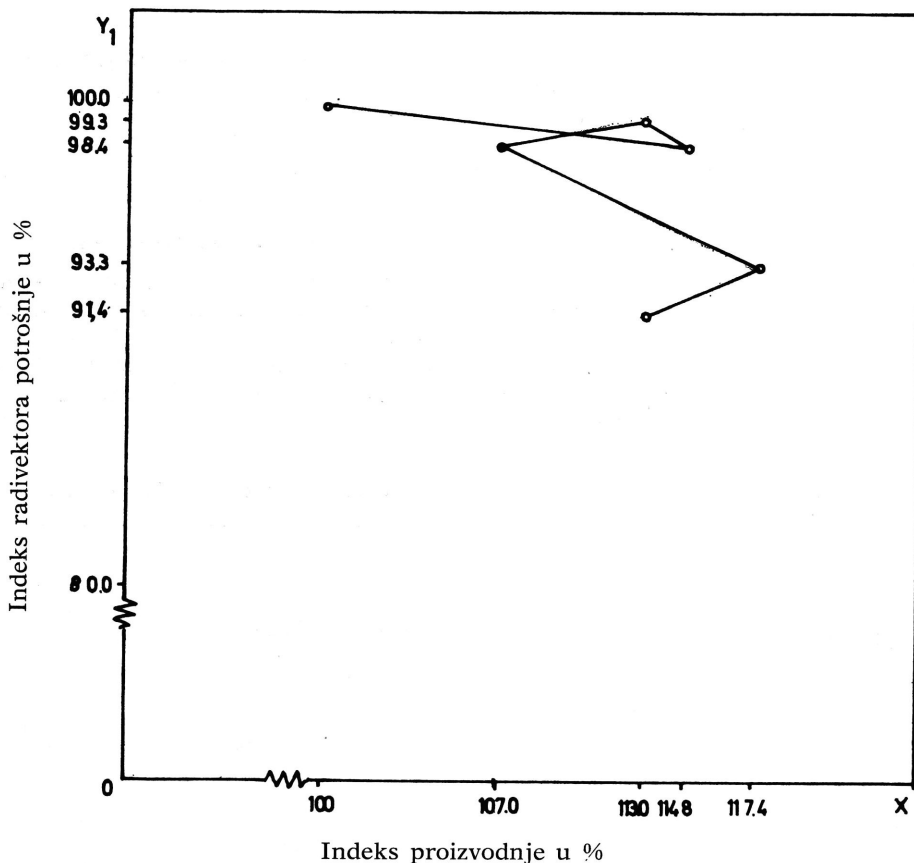
Promjene u potrošnji kućanstva poistovjetili smo s promjenama na radivektoru odgovarajućih relativnih struktura izdataka u seljačkim kućanstvima. Uzimajući godinu 1965. kao polaznu godinu privredne reforme, radivektore struktura izdataka kućanstva iskazali smo u indeksnoj formi na bazi 1965. godine (tabela 7, stav $y_1—y_6$). Prema ovome, što je numerička vrijednost radivektora bila ispod 100% to je nakon 1965. godine bilo povoljnije stanje u strukturama izdataka. Vrijedi i obrnuto kretanje. Promjene u proizvodnji gospodarstva poistovjetili smo s promjenama indeksa proizvodnje na individualnom gospodarstvu (tabela 7, zadnja stavka x).³⁰

1. Potrošno-proizvodni odnosi u prosječnom individualnom seljačkom gospodarstvu

U grafikonu 1 na osi X prikazujemo kretanje indeksa proizvodnje u prosječnom jugoslavenskom seljačkom gospodarstvu od 1965. do 1970. godine.

³⁰ Numerička računanja ovih odnosa izvršena su u sveučilišnom računskom centru »SRCE« u Zagrebu, pri čemu je upotrebljena metoda Lagrangeovog interpolacionog polinoma. Sve dobivene krivulje koje predstavljaju međuzavisnost odnosa potrošnje i proizvodnje bez izuzetka, krivulje su četvrtog stupnja. Skice odnosa i matematskih jednadžbi iznosimo postupno po kućanstvima i njihovu klasifikaciju, opisanom u II, B — odjeljku ove rasprave.

Grafikon 1 — *Potrošno-proizvodni odnosi u prosječnom seljačkom kućanstvu*

Na osi Y_1 ucrtane su vrijednosti indeksa radivektora potrošnje. Promatrano kretanje na bazi 1965. godine, pokazuje da je ova međuzavisnost prošla kroz nekoliko faza svoga kretanja. U prvoj je fazi relativno bržim tempom napredovala proizvodnja od potrošnje. (To bi odgovaralo stanju hipoteze A u teoretskom modelu dr Schweitzer.) Po svemu izgleda da su mjere privredne reforme u ovoj situaciji otvorile težnje gospodarstva, ali i aspiracije kućanstva. Međutim to kratko djeluje, a daljnji razvitak je krivudav i u obliku serpentina. Postoji čak jedno razdoblje kada proizvodnja brže pada nego što se relativno pogoršava potrošnja. (To u svojim hipotezama čak nije predvidjela ni doktorica Schweitzer.) U svakom slučaju pojavile su se neke kočnice koje obrću tokove razvitka ovih odnosa u seljačkim obiteljima. Seljačka se obitelj zatvara u sebe. Možda prikuplja snage da bi učinila snažan skok u Ekspanziju. I doista, proizvodnja je od 1965. godine do tada porasla za 17,4%, ali je i potrošnja porasla za 6,7%. U zadnjem stadiju proizvodnja pada (od 117,4% na 113,0%) da bi se potrošnja i dalje relativno uvećavala za daljih 1,9%. Ako gledamo tendencije u kretanjima ovih međuzavisnosti, onda sva poboljšanja na grafikonu znače kretanja od lijevoga gornjega ugla prema

desnom donjem uglu. Kretanja u ostalim smjerovima ne predstavljaju napredak.

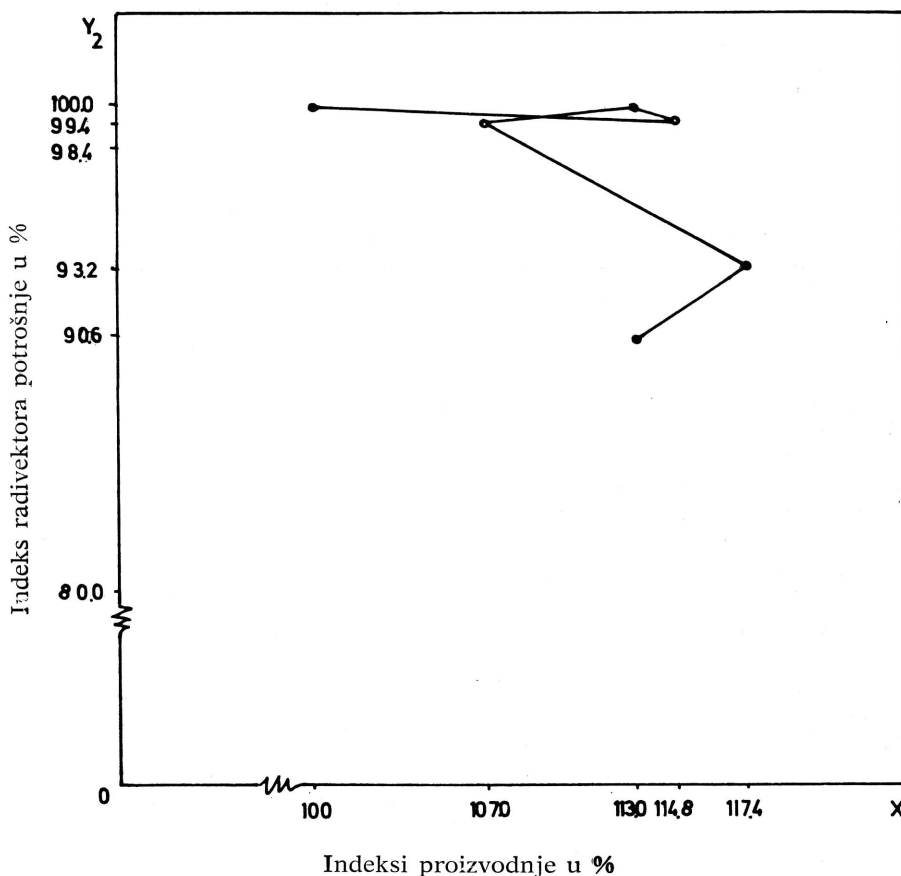
Ova slika pokazuje zapravo samo skicu kretanja spomenutih međudnosa. Matematički oblik krivulje, koja je četvrtog stupnja, u svojim parametrima pokazuje promjene u pojedinostima:

$$\frac{Y_1}{10^5} = -0,17x^4 + 9,13x^3 - 132,53x^2 + 997,90x - 2816,55 \quad (I)$$

2. Potrošno-proizvodni odnosi u poljoprivrednim kućanstvima

Na grafikonu 2 vidi se stanje međuzavisnosti potrošnih i proizvodnih odnosa u isključivo poljoprivrednim obiteljima. Slika neznatno odstupa od stanja u grafikonu zato jer je ponašanje u ovom kućanstvu približno ponašanju u prosječnom individualnom seljačkom gospodarstvu. Budući da je skica gruba nijanse promjena se ipak mogu bolje zapaziti u matematskom obliku ove krivulje koja glasi:

Grafikon 2 — Potrošno-proizvodni odnosi u poljoprivrednom kućanstvu

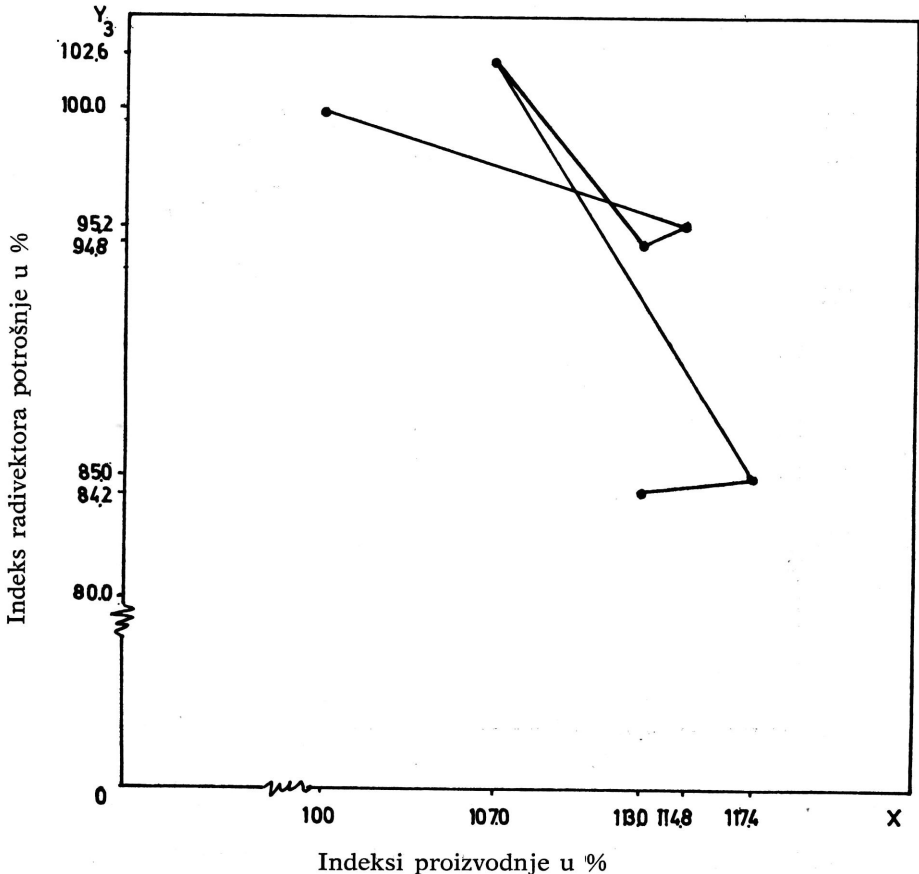

$$\frac{Y_2}{10^5} = -0,21x^4 + 10,59x^3 - 157,09x^2 + 1.182,83x - 3.338,52 \quad (\text{II})$$

3. Potrošno-proizvodni odnosi u mješovitom kućanstvu pretežno poljoprivrednog tipa

U grafikonu 3 prikazujemo kakvo je stanje međuzavisnosti proizvodnje od potrošnje koja se ispoljila u mješovitom kućanstvu poljoprivrednoga tipa. Krivuljom vladaju jako naglašeni potrošni odnosi. Čini nam se da su mjere privredne reforme ovom tipu kućanstva omogućile naglo poboljšanje životnih uvjeta, a napose potrošnje. To se može i indirektno zaključiti, jer im je proizvodnja usporedna. Gledamo li matematički oblik krivulje četvrtoga stupnja, po parametrima se vidi da u njima postoje i druge osjetljive razlike.

Grafikon 3 — *Potrošno-proizvodni odnosi u mješovitom kućanstvu pretežno poljoprivrednog tipa*

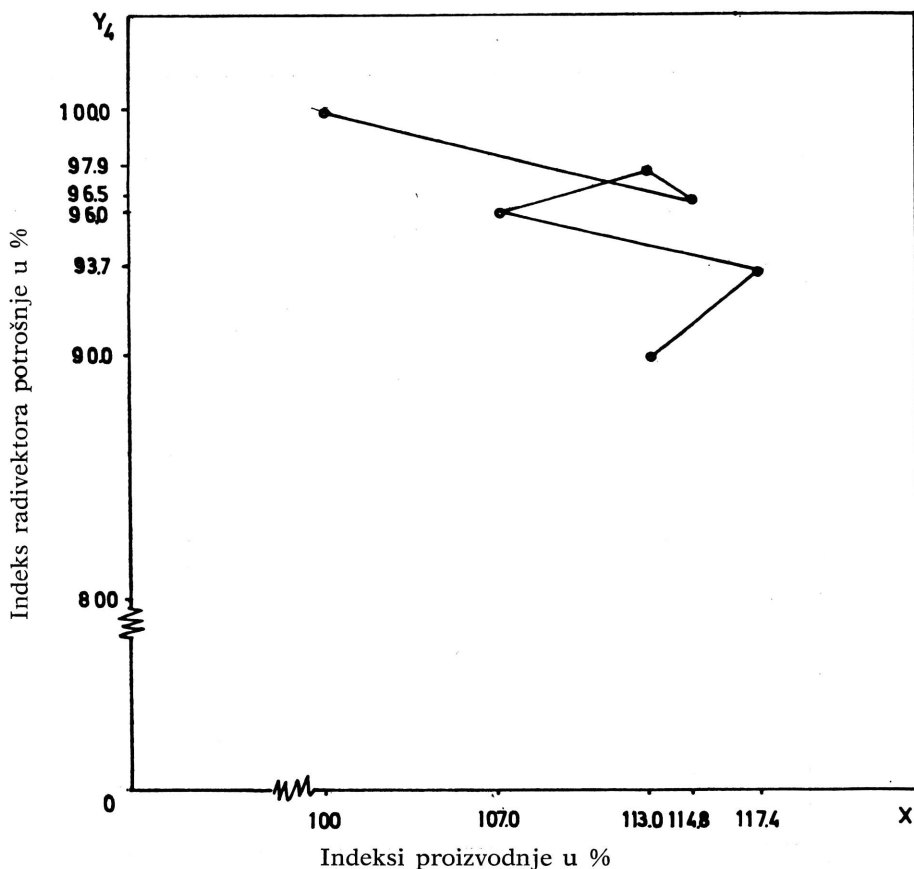
$$\frac{Y_3}{10^5} = -0,23x^4 + 11,17x^3 - 177,30x^2 + 1335,00x - 3.767,97 \quad (\text{III})$$

4. Potrošno-proizvodni odnosi u mješovitim kućanstvima nepoljoprivrednoga tipa

Ovaj tip kućanstva odstupa od stanja u prosječnom poljoprivrednom kućanstvu, ali i od svog prethodnog tipa. Cini nam se da su i ova kućanstva iskoristila mjere privredne reforme u poboljšanju potrošnih odnosa, a potom u poboljšanju proizvodnih odnosa koji, na žalost, nemaju poljoprivredni karakter. U grafikonu 4 pružamo uvid u skicu stanja, a u matematskom obliku krivulje četvrtog stupnja i kvantitativne odnose u vrijednostima parametara ovih stanja.

$$\frac{Y_4}{10^5} = -0,17x^4 + 9,18x^3 - 133,62x^2 + 1006,10x - 2839,72 \quad (IV)$$

Grafikon 4 — Potrošno-proizvodni odnosi u mješovitom kućanstvu nepoljoprivrednog tipa

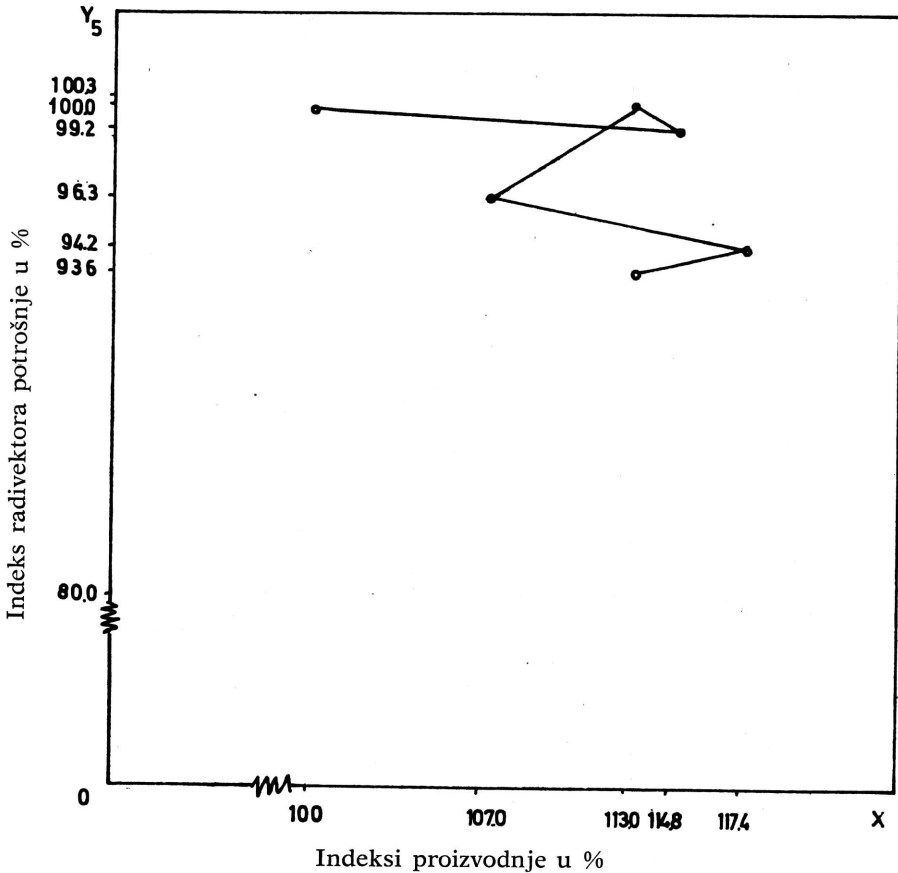
5. Potrošno-proizvodni odnosi u nepoljoprivrednom kućanstvu

Seoski živalj koji živi u nepoljoprivrednim kućanstvima u užem smislu riječi ne bi ulazio u predmet ove analize, jer je njegova proizvodnja nepoljoprivredna. No mi smo ih uvjetno uključili, jer polazimo od pretpostavke

da potrošnja u ovim kućanstvima zavisi indirektno od proizvodnje u ostalim gospodarstvima. Prema tome, dopustivo je pretpostaviti da je život u ovim kućanstvima bar jednim dijelom determiniran proizvodnjom u ostalim poljoprivrednim gospodarstvima. Slika ovoga stanja prikazuje se u grafikonu 5. U prvoj fazi razvitka međuzavisnosti potrošnja relativno stagnira, da bi se nakon toga pokazali oštri zaokreti promjena u daljim odnosima. Po svemu sudeći ova kućanstva u mnogome zaostaju od stanja koje pokazuje prosječno poljoprivredno kućanstvo. Parametarske veličine dobivene krivulje to jače naglašavaju. One glase:

$$\frac{Y_5}{10^3} = -0,15x^4 + 7,99x^3 - 112,91x^2 + 850,14x - 2399,51 \quad (V)$$

Grafikon 5 — *Potrošno-proizvodni odnosi u nepoljoprivrednom kućanstvu*
Indeksi proizvodnje u %

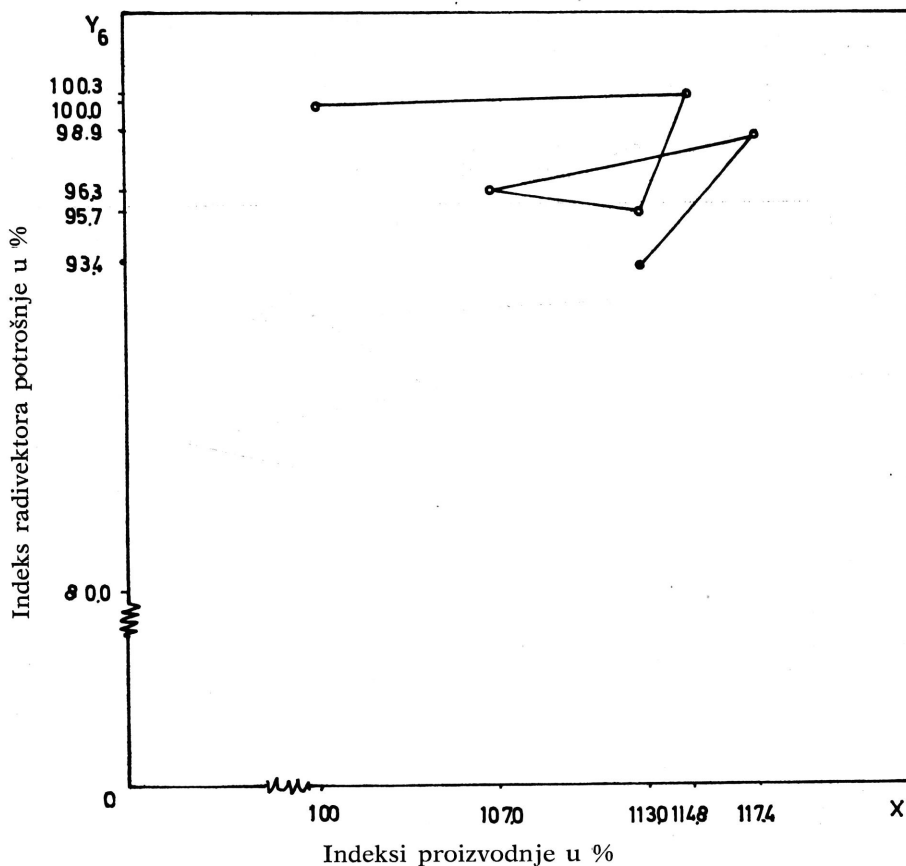

6. *Potrošno-proizvodni odnosi u staračkim kućanstvima*

U mnogim zemljama staračka su kućanstva svrstana u zasebne tipove. Iz više razloga ona to i jesu. Prije svega kod njih je teško utvrditi dohodak, jer je on ponajčešće transfer pojedinca iz tog kućanstva koji živi izvan

njega, ili od društva. Prevladava mišljenje da ova kućanstva raspolažu s malo zemlje, uslijed čega se na njima loše živi. No npr. bavljenjem hortikulturom (a što je i starijim osobama moguće) može se u sezoni zaraditi relativno visoki prihod i na maloj obradivoj površini; ili npr. prihod od voćarstva.

Grafikon 6 — *Potrošno-proizvodni odnosi u staračkom kućanstvu*

U grafikonu 6 prikazujemo međuzavisnost odnosa koji se pokazuju u ovim kućanstvima. Na prvi pogled taj grafikon pokazuje sasvim drugačija stanja odnosa nego što je to slučaj kod prosječnog gospodarstva. No po svemu se čini da su u prvoj fazi privredne reforme ova kućanstva ohrabrena na relativno povećanje proizvodnje. Nakon toga slijedi razdoblje uživanja plodova ove ekspanzije, a zatim dolazi do pogoršanja i proizvodnih i potrošnih odnosa — ili nastupa jedna regresija ponašanja, koju će ubrzo opet zamijeniti izrazito povećanje potrošnje koji prati pad proizvodnje. U ovim kućanstvima jače dolazi do izražaja autonomija ponašanja ovih veličina. Veličina parametra ponašanja kod njih izgleda ovako:

$$\frac{Y_6}{10^3} = -0,05x^4 + 3,58x^3 - 39,22x^2 + 295,33x - 833,54 \quad (VI)$$

ZAKLJUČAK

Ako prihvatimo misao da je suština reforme bila u ostvarenju procesa za slobodno djelovanje zakonitosti i mehanizma tržišta — što bi trebalo potaknuti ljude na povećanje produktivnosti rada, i da je išla za oslobađanjem privrede od administrativnih stega, onda je uspjeh privredne reforme kod individualnih poljoprivrednih gospodarstava bio samo djelomičan. Ona naizmjenično stimulira seljake koji žive samo u nekim tipovima seljačkih gospodarstava. Vjerojatno postoje mnogi uzroci koji koče zamišljeni linearni napredak u selu u proizvodnim i potrošnim odnosima. Mjere privredne reforme usmjerile su sve seljake da se kreću po serpentinama. Na tom putu neki tipovi obitelji ozbiljno posrću. Ovi obrati (turning points) u ponašanju i djelovanju seljaka bili bi vrijedni posebnog proučavanja. S ekonomske strane to su uska grla koja su ugrađena u samom modelu reforme. No u svakom slučaju razvitak odnosa u obliku cik-cak odnio je mnogo energije i aspiracija u nekim tipovima seljačkih kućanstva. Smatramo da se to na vrijeme moglo otkloniti.

Analiza nam nadalje pokazuje da seljačke obitelji imaju svoj vlastiti model života i rada, model koji u sebi sadrži ljudske vrijednosti i duhovne aspiracije pojedinca ili čitave obitelji. Razlike se pokazuju prema raznim tipovima obitelji. Zbog toga prosječna seljačka poljoprivredna obitelj nije vjerna slika stanja ovih odnosa.

Veoma brza evolucija kroz koju ruralne obitelji prolaze pokazuje da ona prolazi period nesigurnosti pa je razumljivo što s nespokoјstvom gleda svoju budućnost. Kao kućanstvo ova se obitelj sve više urbanizira,³¹ što će reći da joj se životni standard bitno poboljšava. Sela su uglavnom elektrificirana, u njima su izgrađene škole, u mnogima su otvorene zdravstvene stanice i ambulante, uvedeni su vodovodi, izgrađene su moderne ceste, u kućama je televizija i radio-aparat, a bijela tehnika i drugo sve više prodire u selo.

S druge strane ova obitelj — u smislu gospodarstva sve slabije pokazuje svoju proizvodnu efikasnost i konkurentnost koju prate složeni društveni, ekonomski i socijalni problemi, detaljnije pobrojani u Platformi.³² A kada bi bilo obrnuto, obiteljima bi bilo teško. Evo jednog suvremenog primjera: prema evropskim normativima naša bi Vojvodina sa svega 1,480 milijuna ha obradivog zemljišta u uvjetima racionalne proizvodnje mogla ishraniti više od milijuna ljudi.³³ Prema tome, ostalo bi pitanje — što učiniti s 8 milijuna 641 ha viška obradivog zemljišta koji se nalazi u vlasništvu i obradi individualnih gospodarstava? Što učiniti s tolikim brojem ljudi koji na tom prostoru žive i neproduktivni su u usporedbi sa suvremenom racionalnom proizvodnjom ostalih privrednih subjekata koji rade na zemlji? Seljačkim je gospodarstvima, najblaže rečeno, zamučena slika budućnosti.

Općenito u svijetu poljoprivrednik je danas zanimanje sve manjeg broja ljudi. Život u gradu je sve privlačniji. Nama su danas poznati rezultati ekonomskog razvitka seljačkog gospodarstva, ali nam nisu dovoljno poznata sredstva koja vode tom razvitku. Nemoguće je zamisliti napredak u životu seljaka ukoliko on ne bi bio povezan s društvenim napretkom uopće. Ima razdoblja u životu seljačke obitelji kada razvitak struktura potreba (pobolj-

³¹ »Platforma za pripremanje stavova i odluka X kongresa SKJ«, *Večernji list*, Zagreb, 1973, str. 2 (toč. 5, drugi odjeljak).

³² *Isto*, str. 19.

³³ »Matematika«, *NIN*, Beograd, br. 1184 (16. 9. 1973), str. 21.

šanje ishrane, higijenskih ili zdravstvenih potreba) teče nezavisno od njihovog dohotka ili proizvodnje. Ali tada su potrebe pogonska snaga idućeg ekonomskog napretka koje će proširiti i poboljšati proizvodnju. Da se do tog razdoblja dođe, potrebna je strpljivost, vrijeme i znanje. Naše seljačke obitelji sve to potvrđuju.

Summary

EVOLUTION OF EXPENDITURES AND PRODUCTION RELATIONSHIP FROM 1965 TO 1970 IN OUR PEASANT FAMILIES

What effect did the Economic Reform of 1965 have on the income and expenditures in the rural household and agricultural economy, is the basic question which the author attempts to answer.

The author describes the rural family household primarily as a consumer unit. Special emphasis is placed on the theoretical concept of peasant households. He then fully documents and describes the changing structure of expenditures in Yugoslav households. In the second part, the author treats the question of peasant family holdings which are defined as production units. He examines the concept and characteristics of these peasant holdings. The author then relates the various opinions held by foreign authors on peasant family holdings. Likewise, variant points of view held by foreign authors on rural economy which is not organized on a family basis are presented. The prevailing types of peasant family holdings throughout Yugoslavia are also analyzed in the second part. The third section deals with question of production in the rural economy.

The author subsequently examines the relationship, which began in 1965 to 1970, between expenditures and production in Yugoslav peasant families. The theoretical model of Dr. Schweitzer is used for further explanation. He shows how this relationship appears in existing types of our peasant families through a graphic and mathematical form.

The author concludes that the Economic Reform animated the peasant family and that because of the reforms, there was a relative increase of expenditures and production.

The peasant family in Yugoslavia has its own model for living and work, expenditures and production. This model varies from family to family. Furthermore, the author believes that the peasant household is continually being urbanized and that the peasant rural economy in view of production efficiency and competition, continues to weaken.

Резюме

РОСТ ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ И ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В НАШИХ КРЕСТЬЯНСКИХ СЕМЕЙСТВАХ С 1965. ПО 1970. ГГ.

Какие эффекты хозяйственной реформы 1965 г. на производство и потребление в крестьянских семействах — основной вопрос на который желает ответить автор настоящей статьи.

В первой части автор описывает крестьянские семейства — домхозяйства как потребительские объединения. Особое внимание отведено толкованию теоретического понятия крестьянских домхозяйств. Затем, подробно документированы и описаны изменения в структуре расходов в югославских домхозяйствах. Во второй части автором обсуждены крестьянские семейные хозяйства которые определяет как производственные организации людей. Автор толкует понятие

и характеристики крестьянских хозяйств. Автор приводит и различные мнения зарубежных авторов о крестьянских семейных хозяйствах которые не организованы на семейной основе. Во второй части анализируются существующие типы крестьянских семейных домохозяйств в Югославии. В третьей части дается очерк о производстве крестьянских хозяйств.

Автор затем исследует отношение наставшие в период 1965—1970 гг. между потреблением и производством в югославских крестьянских семействах. Для пояснения автор использует теоретическую модель Schweitzer-а. Графиками и математическими приемами показаны отношения в существующих типах наших крестьянских семейств.

Автор делает вывод что хозяйственная реформа оживила крестьянские семьи и благодаря ей относительно увеличились потребление и производство.

Крестьянские семьи в Югославии имеют собственную модель жизни и работы, потребления и производства. Эта модель варьирует от одного типа до другого типа семьи. Автор затем отмечает более сильную урбанизацию крестьянского домохозяйства, которое в отношении производственной эффективности и конкуренции становится слабее.